

УДК 657:332 14 (477)

Черничук Л.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Буковинський державний фінансово-економічний університет**АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ СКЛАДОВИХ ЖИТТЄВОГО РІВНЯ РІЗНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ**

Статтю присвячено дослідженню основних проблем поглиблення негативних тенденцій рівня життя населення, які постали в останні роки за регіонами України, зокрема, зростанню соціального розшарування, зниженню купівельної спроможності населення, погіршенню демографічної ситуації, масштабному збільшенню безробіття, тощо. Привернуто увагу до пріоритетних напрямків покращення рівня життя, запровадження гідних економічних і демократичних стандартів добробуту кожної окремої особи.

Ключові слова: комплексний аналіз, диспропорція (асиметрія), якість життя, економічна асиметрія, інфляція, територіальний розвиток, диференціація рівня життя.

Черничук Л.В. АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ И СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ СОСТАВЛЯЮЩИХ ЖИЗНЕННОГО УРОВНЯ РАЗЛИЧНЫХ СЛОЕВ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

Статья посвящена исследованию основных проблем углубления негативных тенденций уровня жизни населения, которые появились в последние годы по регионам Украины, в частности, росту социального расслоения, снижению покупательной способности населения, ухудшению демографической ситуации, масштабному увеличению безработицы и тому подобное. Привлечено внимание к приоритетным направлениям улучшения уровня жизни, введение достойных экономических и демократических стандартов благосостояния каждой отдельной личности.

Ключевые слова: комплексный анализ, диспропорция (асимметрия), качество жизни, экономическая асимметрия, инфляция, территориальное развитие, дифференциация уровня жизни.

Chernychuk L.V. ANALYSIS SOCIO-ECONOMIC AND SOCIO-DEMOGRAPHIC COMPONENTS OF LIFE DIVERSE POPULATION UKRAINE

The article studies the main problems of deepening negative trends in living standards that have emerged in recent years by region of Ukraine, in particular, the growth of social stratification, reduced purchasing power, worsening demographic situation, massive increase in unemployment, and so on. Highlight the priority directions improvement of living standards, the introduction of decent standards of economic and democratic prosperity of every individual.

Keywords: complex analysis, imbalance (asymmetry), quality of life, economic asymmetry, inflation, local development, differentiation of life.

Постановка проблеми. В останні роки поглибились негативні тенденції щодо рівня життя населення за регіонами України, зокрема і зросло соціальне розшарування; знизилась купівельна спроможність населення; погіршилась демографічна ситуація; спостерігається масштабне безробіття; недостатній рівень соціального захисту населення - підсилює соціальне напруження та перешкоджає суспільному розвитку. Тому, підвищення рівня життя населення та подолання його регіональної диференціації є пріоритетним напрямом суспільного розвитку України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічні та прикладні аспекти рівня життя населення досліджували багато вчених. Зокрема, вагомий внесок у дослідження проблеми життєвого рівня населення, механізмів його регулювання та оцінки здійснили такі вітчизняні вчені: А. Базилук, Д. Богиня, І. Бондар, І. Гнибіденко, В. Козак, Е. Лібанова, В. Мандибура, Р. Моторин, С. Пирожков, Ю. Саєнко, Л. Черенько, А. Чухно, О. Шладун та інші. Серед зарубіжних учених, які ґрунтовно досліджували зазначену проблему, насамперед, необхідно назвати Л. Абалкіна, М. Альберта, У. Беверіджа, В. Бобкова, Б. Генкіна, Ф. Геруберга, Є. Капустіна, Д. Макгрегора, А. Маршалла, А. Сена та інших.

Метою статті є комплексний аналіз окремих соціально-економічних та соціально-демографічних складових життєвого рівня різних верств населення України з урахуванням специфіки розвитку соціально-економічних процесів у сучасних умовах господарювання.

Вклад основного матеріалу. В Україні, на жаль, упродовж останніх років відбувається погіршення

загальної економічної кон'юнктури, спостерігається значне відставання реального життя від існуючих стандартів, формується високий рівень суспільного незадоволення діяльністю влади. Так, надмірна інфляція, зростання курсу іноземної валюти, спад виробництва, вимушена неповна зайнятість та безробіття призводять до падіння реальних доходів домогосподарств, знецінення заощаджень, зростання цін на продовольчі товари, скорочення платоспроможності попиту, посилення майнової диференціації населення, поширення та поглиблення бідності. Це призводить до різкого зниження рівня життя значної частини населення, а отже, впливає на соціально-економічний розвиток суспільства в цілому.

Рівень та якість життя характеризує досягнутий на певний проміжок часу в суспільстві ступінь задоволення різноманітних потреб населення, що є предметом соціального захисту - необхідного елемента функціонування будь-якої розвиненої держави, який слугує основною складовою соціально-розвинутої держави, адже його предметом є людина та можливість її всебічного розвитку. Гідний рівень якості життя всіх категорій населення потребує запровадження та дотримання високих соціальних стандартів, що є однією з основних функцій соціального захисту населення [2, с. 256].

У світовій економічній практиці для характеристики рівня життя населення використовують інтегральний показник — індекс людського розвитку, основними критеріями якого виступають: середня тривалість життя при народженні, рівень грамотності та рівень життя населення країн світу, який оцінюється через ВВП на душу населення, та інших вагомих показників.

ВВП України за III квартал 2015 р. порівняно з III кварталом 2014 р. (у постійних цінах 2010р.) становив 82,4%, а порівняно з IV кварталом 2014 р., з урахуванням сезонного фактору, - 93,5%.

За січень-вересень 2015 р. обсяги промислової продукції скоротилися на 21,5%, індекс споживчих цін склав 137,1% (до грудня минулого року), у річному вимірі інфляція перевищила 60% [5].

Власне за даним показником, у загальному рейтингу серед 187 країн світу, у 2013 р. Україна посіла 83 місце (у 1990 р. — 45 місце). При цьому, за критеріями досліджуваного індексу, в Україні був визнаний найкращий стан справ з освітою та грамотністю, помітно гірший — зі здоров'ям та довголіттям, а найгірший — з рівнем життя (економічним розвитком).

Матеріальне становище як складова рівня життя населення за будь-яких економічних та політичних умов завжди має важливе значення. Головним аспектом його формування виступає прагнення будь-якої людини до задоволення своїх індивідуальних потреб. Власне останні визначають сукупність суспільних відносин, стимулюючи життєву, соціальну та трудову активність суспільства.

Проблема бідності сьогодні є найбільшочішою для сучасного розвитку українського суспільства. Адже частіше бідними стають люди, які все своє життя чесно працювали, жили за законами суспільства, мали непогані заробітки. За даними Державної служби статистики України, у 2013 р. чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму, становила 3,7 млн. осіб (16,8% економічно активного населення у віці 15-70 років).

За результатами досліджень Міжнародної організації праці (МОП), що входить до складу ООН, проведеними разом з Державною службою статистики України, та спостереженнями Світового банку, близько 27—29% українців живуть за межею бідності. Основну частку бідних (75%) становлять сім'ї з дітьми, 44,5% — сім'ї, у складі яких є пенсіонери; майже 78% усіх бідних становлять сім'ї, в яких хтось з дорослих працює [1, с. 3].

За даними аналізу структури доходів населення України, майже 4/5 усіх доходів населення формується за рахунок заробітної плати і соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів, трохи більше (1/5) — за рахунок прибутку та змішаного доходу і доходів від власності.

Оскільки заробітна плата складає найбільшу частку в сукупних доходах зайнятого населення і є основним джерелом його доходів, доцільно дослідити динаміку її номінальних і реальних значень (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка темпів зростання номінальної та реальної заробітної плати (до попереднього року) протягом 2004-2014 років

Джерело: Державна служба статистики України [5]

За даними офіційної статистики, протягом 2004—2014 рр. в Україні наявна тенденція до зниження як номінальної, так і реальної заробітної плати, що беззаперечно пов'язано з фінансово-економічною кризою та інфляційними процесами в економіці, які призвели до знецінювання заробітної плати, зниження її купівельної спроможності.

За 2014 р. реальні наявні доходи населення за офіційною статистикою впали на 8,4%. За оціночними даними експертів Інституту демографії рівень бідності на кінець 2014 року зріс в 1,5 рази (з 20% до 30%). Тобто, в категорії бідних виявилася кожна третя українська сім'я [5].

Однак, враховуючи інфляцію поточного року (137,1%), зростання цін і тарифів, заморожені з кінця 2013 року розміри соціальних стандартів і гарантій - прожиткового мінімуму, мінімальної зарплати, пенсії, профспілки оцінюють зростання бідності в рази. Експерти ООН 75% населення України віднесли до категорії бідних [6].

За даними різних експертів розрив у доходах багатого і бідного населення України досягає 40 разів, що становить загрозу національній безпеці країни та соціальної стабільності. У нашій країні 1% населення володіє 70% багатства країни.

Крім доходів, на рівень життя населення впливає також кількість та якість благ, які воно має змогу придбати за отримуваним ним доходу. Йдеться, насамперед, про витрати домогосподарств, які можна охарактеризувати як фактичні затрати грошових і матеріальних ресурсів, які спрямовуються на задоволення матеріальних та духовних потреб їхніх членів і є необхідними для забезпечення життєдіяльності та розвитку домогосподарства [6].

В економічній практиці вважається, що до бідних належать сім'ї, в яких основною статтею витрат, значення якої у кілька разів перевищує всі інші, є витрати на придбання продуктів харчування. В Україні, за офіційними даними, на цю статтю витрат припадає в середньому 50% сімейних доходів, тоді як у країнах ЄС - 15-25%. При цьому основними продуктами харчування в Україні залишаються молоко молочні продукти, картопля, хліб та хлібобулочні вироби.

Інформація щодо рівня бідності населення по Україні наведена в табл. 1.

Таблиця 1
Рівень бідності по регіонах України за 2013-2014 роки

Регіон	Рівень бідності, %			
	За відносним критерієм		За абсолютним критерієм (за доходами)	
	2013 рік	2014 рік	2013 рік	2014 рік
Україна	25,5	24,5	9,1	8,4
Вінницька	23,6	24,4	6,9	8,7
Волинська	35,3	32,5	8,0	7,5
Закарпатська	24,6	19,7	12,9	9,8
Івано-Франківська	33,8	29,6	12,9	9,7
Львівська	29,5	28,3	10,4	10,9
Рівненська	46,7	48,7	12,5	16,9
Тернопільська	44,9	41,3	20,2	17,2
Хмельницька	32,4	27,3	15,3	14,6
Чернівецька	31,4	17,5	15,7	10,1

В розрізі регіонів України за даними обстеження за 2014 рік найвищий рівень бідності за відносним

критерієм (75% медіанних сукупних витрат населення) мали Рівненська (48,7%), Тернопільська (41,3%), Житомирська (39,4%) області. Найнижчий рівень бідності у місті Києві (6,4%), а також у Запорізькій (14,6%), Харківській (13,8%) областях.

За 2014 рік найвищий рівень бідності за абсолютним критерієм (доходи нижче прожиткового мінімуму) мали Рівненська (16,9%), Тернопільська (17,2%), Житомирська (12,8%) області. Найнижчий рівень бідності за цим критерієм у місті Києві (2,9%), Харківської (3,6%) та Київської (4,0%) областях.

Таким чином, наявність роботи та отримання заробітної плати в Україні не захищає від бідності та низького рівня життя. Щоб вижити в сучасних умовах, домогосподарства змушені шукати додаткові джерела заробітку, якими нерідко стають доходи в тіншовій економіці. У цілому, схильність населення до одержання тіншових (недекларованих) доходів є різною, залежно від величини сукупних ресурсів, доходів та витрат, диференціації стилю життя, форм соціальної участі особистості в суспільстві [3].

Однією з основних складових рівня життя населення, що визначає комфортність суспільного життя людини та безпосередньо пов'язана з її життєдіяльністю і соціальними відносинами, є соціальне середовище. Конкретним проявом об'єктивних соціально-економічних закономірностей розвитку суспільства, що визначає загальні тенденції розвитку населення в цілому та рівня його життя зокрема, є демографічна ситуація.

За оцінками експертів, ключовим проблемним моментом сучасної демографічної ситуації в Україні є відчуття її «навантаженість» кризовими медико-демографічними елементами, незадовільний стан здоров'я населення, що виявляється у значних масштабах його передчасної смертності та інвалідації, переважно негативних зрушеннях у рівні та структурі захворюваності, накопиченні населенням тягара хронічних захворювань і низькому показнику (за європейськими взірцями) середньої тривалості життя, особливо для чоловіків (в Україні середня тривалість життя чоловіків на 13 років є меншою, ніж середня за країнами ЄС) [4].

Упродовж останніх років її стан в Україні, на тлі розвинутих європейських країн, характеризується доволі несприятливими показниками: нижчий за середньоєвропейський рівень народжуваності та високий (характерний переважно для менш розвинутих країн) рівень смертності, що зумовлює масштабність і сталість депопуляції (табл. 2).

Так, в Україні за останні 10 років збільшилась поширеність хвороб системи кровообігу, органів травлення, хвороб кістково-м'язової системи та сполучної тканини, підвищився рівень дитячої інвалідності, зберігається складна епідемічна ситуація з туберкульозу і, особливо, ВІЛ/СНІДу.

Сучасний стан демографічної ситуації в Україні характеризується також поглибленням процесу старіння. Сьогодні Україна за часткою населення віком понад 60 років входить у тридцятку найстаріших держав, посідаючи 25-26 місце (яке вона поділяє з Норвегією) у рейтингу країн світу за цим показником.

У цілому, для України характерні істотні відмінності рівня старіння населення за статтю та залежно від типу поселення. Так, значно вищим рівнем старіння вирізняється сільське населення, віковий склад якого «знесилений» масовою міграцією молоді та осіб середнього віку до міста. Найстарішим демографічним контингентом в країні є сільські жінки [3].

Головною особливістю формування нової моделі народжуваності стало «старіння» материнства, яке виявилось у випереджальному зростанні народжуваності у жінок, старших за 25–30 років, і підвищенні середнього віку матері при народженні дитини (зміни вікового профілю народжуваності в останнє десятиліття відбулися як у міських поселеннях, так і в сільській місцевості) [4].

Загалом, доходи населення регіонів України у розрахунку на одну особу у 2000-2014 роках зростали. Відповідно зростали і витрати населення, основна частина яких (близько 80%) припадала на придбання товарів та оплату послуг. Рівень диференціації середнього розміру доходів населення у розрахунку на одну особу у 2013 році складав 4,49, а середнього рівня витрат – 3,12 (табл. 3).

Важливим компонентом соціального середовища виступає також ринок праці. Зосередження уваги на пріоритетності розвитку вітчизняного ринку праці є очевидним, адже в Україні чисельність безробітних, незважаючи на щорічне її зниження, перевищує 1,5 млн. осіб (у 2011 р. безробітне населення (за методологією МОП) у віці 15-70 років становило в середньому 1732,7 тис. осіб, у 2012 р. - 1657,2 тис. осіб, у 2013 р. - 1576,5 тис. осіб). Серед зазначеної чисельності безробітних лише четверта частина отримує допомогу по безробіттю (за даними Державної служби статистики України, станом на 01.01.2015 р. кількість зареєстрованих безробітних становила 512,2 тис. осіб (1,9% населення працездатного віку), з них — 408,4 тис. осіб (79,7%) отримує допомогу по

Таблиця 2

Оцінка демографічних показників в Україні у 2004-2014 роках

Показники	Роки										
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Чисельність наявного населення, млн.осіб	47,6	47,3	46,9	46,6	46,4	46,1	46,0	45,8	45,6	45,6	45,4
Чисельність постійного населення, млн.осіб	47,4	47,1	46,7	46,5	46,2	46,0	45,8	45,6	45,5	45,4	45,2
Загальні коефіцієнти (у розрахунку на 1 тис. осіб)											
Народжуваність	9,0	9,0	9,8	10,2	11,0	11,1	10,8	11,0	11,4	11,1	10,8
Смертність	16,0	16,6	16,2	16,4	16,3	15,3	15,2	14,5	14,5	14,6	14,7
Природне зменшення	-7,0	-7,6	-6,4	-6,2	-5,3	-4,2	-4,4	-3,5	-3,1	-3,5	-3,9
Середня очікувана тривалість життя в Україні											
Обидві статі	68,22	67,96	68,10	68,25	68,27	69,29	70,44	71,02	71,15	71,37	-
Чоловіки	62,60	62,23	62,38	62,51	62,51	63,79	65,28	65,98	66,11	66,34	-
Жінки	74,05	73,97	74,06	74,22	74,28	74,86	75,50	75,88	76,02	76,22	-

Таблиця 3

Аналіз основних показників регіональної диференціації рівня життя населення України

Показники	Роки	Середнє значення в Україні	Максимальне значення	Мінімальне значення	Розмах варіації (ст.4-ст.5)	Рівень диференціації (ст.4/ст.5)	Мінімальне значення, у % до середнього
1. ВРП на душу населення	2000	2788	5965 (м. Київ)	1411 (Чернівецька)	4554	4,23	50,61
	2011	28488	79729 (м. Київ)	13228 (Чернівецька)	66501	6,03	46,43
	2013	32002	97429 (м. Київ)	14529 (Чернівецька)	82900	6,71	45,40
2. Індекс споживчих цін	2000	125,8	129,1 (Херсонська)	120,2 (Чернігівська)	8,9	1,07	95,55
	2012	99,8	101,6 (м. Київ)	98,4 (АРК)	3,2	1,03	98,60
	2013	100,5	101,5 (м. Київ)	99,2 (Тернопільська)	2,3	1,02	98,71
	2014	121,2	123,6 (Одеська)	118,1 (Донецька)	5,47	1,05	97,47
3. Середній рівень доходів у розрахунку на одну особу, грн.	2000	1755,7	6162,0 (м. Київ)	1725,4 (Тернопільська)	4436,6	3,57	98,27
	2012	25206,4	52708,9 (м. Київ)	17191,4 (Закарпатська)	35517,5	3,07	68,20
	2013	26167,5	52924,5 (м. Київ)	11789,2 (Закарпатська)	41135,3	4,49	45,05
4. Частка населення із середньодушовими еквівалентним и грошовими доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму, %	2005	55,3	77,9 (Рівненська)	23,7 (м. Севастополь)	54,2	3,29	
	2012	14,1	32,9 (Тернопільська)	2,3 (м. Севастополь)	30,6	14,30	16,31
	2013	13,4	29,9 (Тернопільська)	2,5 (м. Київ)	27,4	11,96	18,66
5. Середній рівень витрат у розрахунку на одну особу, грн	2000	1632,4	6925,3 (м. Київ)	906,1 (Тернопільська)	6019,2	7,64	55,51
	2012	28570,8	66224,6 (м. Київ)	20263,5 (Луганська)	45961,1	3,27	70,92
	2013	33802,0	72861,3 (м. Київ)	23382,8 (Закарпатська)	49478,5	3,12	69,18
6. Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн.	2000	230	405 (м. Київ)	135 (Тернопільська)	270	3,00	58,70
	2012	3026	4607 (м. Київ)	2185 (Тернопільська)	2422	2,11	72,21
	2013	3265	5007 (м. Київ)	2359 (Тернопільська)	2648	2,12	72,25
	2014	3421	5273 (м. Київ)	247 (Тернопільська)	2800	2,13	72,29
7. Рівень безробіття віці 15-70 років, % до економічно активного населення відповідного віку	2000	11,6	17,1 (Чернівецька)	8,1 (АРК)	9	2,11	69,83
	2012	7,5	9,8 (Рівненська)	5,5 (м. Київ)	4,3	1,78	73,33
	2013	7,2	9,8 (Рівненська)	5,2 (м. Київ)	4,6	1,88	72,22
	2014	8,6	10,8 (Житомирська)	6,3 (м. Київ)	4,5	1,71	73,26

безробіттю, середній розмір допомоги — 1232 грн. на місяць).

Характерною особливістю розвитку вітчизняного ринку праці також є його нестабільність та значна тінізація. За оцінками МОП, рівень тіньової зайнятості в Україні становить близько 9%. За даними ж експертів ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», частка працюючих в «тіні» становить 16,61% від усіх працюючих.

Величезний вплив на розвиток вітчизняного ринку праці здійснює й міграція робочої сили (внутрішня та зовнішня) та напружена політична ситуація в країні [6].

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що в сучасних умовах господарювання рівень життя значної частини населення України суттєво знизився і не відповідає загальноєвропейським світовим стандартам. Так, реальні доходи багатьох верств населення скоротилися, витрати на утримання житлових приміщень та оплату комунальних послуг збільшилися, зріс загальний рівень злочинності та тіньової економіки.

Заходи, спрямовані на покращення рівня життя, повинні передбачати пріоритетність досягнення

соціальних цілей та орієнтацію на людські цінності, що визначають отримання високої якості життя громадян, запровадження гідних економічних і демократичних стандартів добробуту кожної окремої особи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Лібанова Е. Демографічний прогноз: що очікувати українцям до 2050 року? / Е. Лібанова, І. Курило // Урядовий кур'єр. – 2012. – 31 січня. – С. 2-3.
- Рівень життя населення України / Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України, Держкомстат України; за ред. Л.М. Черенко. – К.: Консультант, 2006. – 428 с.
- Найбільш питуші країни світу: доповідь ВООЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rate1.com.ua/ua/suspilstvo/medicina/2935/>
- Індекс розвитку людського потенціалу 2013 (рейтинг України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infoHght.org.ua/content/mdeks-rozvidku-lyudskogo-potencialu-2013reyting-ukrayini>
- Демографічна та соціальна статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Україна. Подолання бідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.undp.org.ua/files/ua>